

ACHTER DE SCHERMEN

NIEUWSBRIEF VAN HET WILLEM ELSSCHOT GENOOTSCHAP

Het Dwaallicht

Over het gebruik van het Engels als vreemde taal, de stad als doolhof, de geniepige schuine zigzagstraat, de bekende hoek, het oneindige en het onbereikbare

Oliver Windross

In dit nummer

Het Dwaallicht
OLIVER WINDROSS

Multatuli, een ware
Prometheus
JOS VAN WATERSCHOOT

Een ontmoeting bij zomerdag
WIENEKE 'T HOEN

Een hoopje vuil in de
feestzaal
BART VERVAECK

'Notre pauvre amitié'
WIENEKE 'T HOEN

Het sluitstuk
CYRIEL VAN TILBORGH

Aan Ida De Ridder, mijn grootmoeder

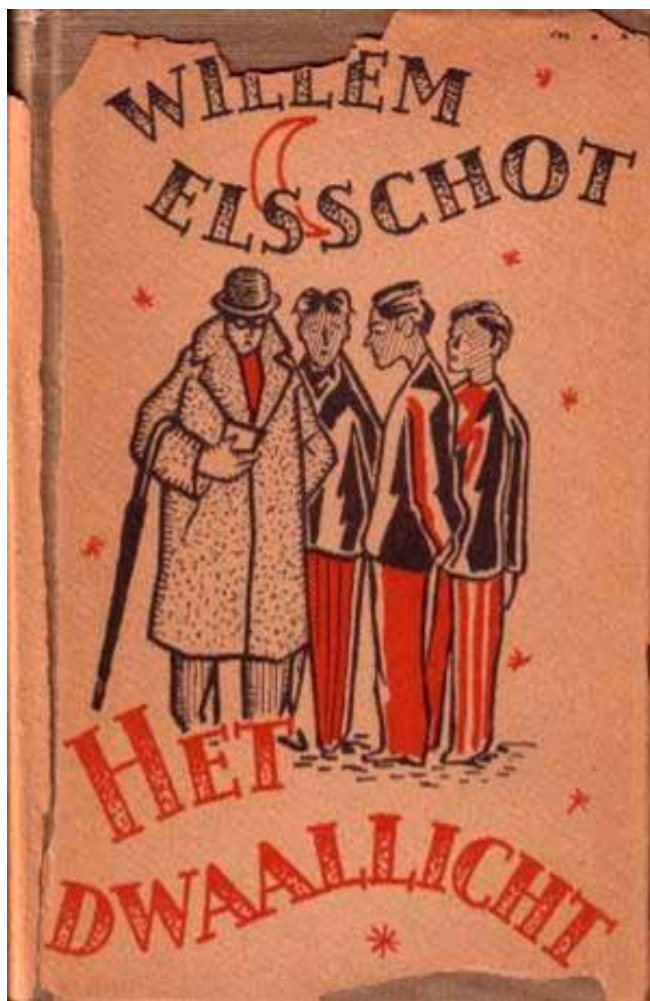
Welk parcours volgde Laarmans in *Het Dwaallicht*? Op zich een vraag van volkomen ondergeschikt belang. Het verhaal speelt zich immers af in een niet nader genoemde grote stad, al weten we uit de enkele genoemde straten dat die stad geïnspireerd is op Antwerpen. Maar die concrete herkenningspunten volstaan niet om op basis daarvan de dwaaltocht van Laarmans en de drie Afghanen met zekerheid te reconstrueren, al is de verleiding groot¹ en speelde Elsschot zelf het spelletje mee.² Dit gezegd zijnde volgt hier een poging van iemand die Antwerpen goed kent, zoals Elsschot Antwerpen goed kende, om een parcours te reconstrueren van werkelijke straten waarop Elsschot zich geïnspireerd zou kunnen hebben voor zijn fictieve wegbeschrijving, een parcours dat aannemelijker is dan degene die tot nog toe werden gesuggereerd. Elke concrete reconstructie van het parcours is een prozaïsche onderneming die wat haaks staat op de sfeer die Elsschot creëert in *Het Dwaallicht*, waarin het alledaagse Antwerpen een magische grote stad wordt, zoals Jos Vandelloo (1972, 20) het zo treffend beschrijft in zijn poëtische evocatie:

Over de trapgevels
van de bruine huizen
daalde de grijze mist
onvermijdelijk als altijd
naar beneden in de smalle
straatjes van de oude stad
de rivier was voelbaar nabij
op dat moment werd plots
alles mogelijk en magisch.

[...]

De drie Indiërs waren
zwart van huid en verdwaald
en bovendien heel verlegen
wat nog veel erger is
maar meneer De Ridder begreep ze
hij wist wat ze dachten
misschien ook wat ze zochten
ook hij was al op zoek geweest
naar onvindbare droomdingen
in grote vreemde streken.

Zoals de afstand tussen de reële en de verbeelde stad groot is, is ook de afstand tussen het reële voetenwerk en het verbeeldende schrijfwerk groot. Welk parcours men ook volgt, het is veel korter dan het parcours dat Elsschot in zijn verhaal suggereert. Van de omgeving van de Groenplaats tot de Kloosterstraat en het politiebureau is hoogstens een twintig minuten stappen. Van het politiebureau tot het Zand is het net iets korter. Maar aan het politiebureau hebben Laarmans en de drie Afghanen er blijkbaar al een hele tocht op zitten. Elsschot verwijst er immers nadrukkelijk naar het gevorderde uur (elf uur) en laat Laarmans wanneer hij en zijn kompanen ‘oprukken’ naar het Zand, opmerken: ‘Gelukkig is het ditmaal niet ver’ (36).³

Het verhaal van *Het Dwaallicht* staat buiten de reële tijd: Laarmans verliest verscheidene malen die tijd uit het oog. Het speelt zich af in een irreële ruimte: als in een droom lopen Laarmans en de drie Afghanen alleen door een somber labyrint van straten. Het schaarse aardse licht, dat van een winkelruit, de rode lantaarn van het politiekantoor en een duister café komt, brengt hen alleen maar verder op een dwaalspoor. De burgers die zich verschansen in hun winkel, politiebureau en café willen Laarmans misschien wel helpen, maar niet de Afghanen, die ze misprijzen en wantrouwen. De hoop komt van de sterren, wanneer het ophoudt met regenen. Het relaas van de zoektocht als dusdanig start met de

zin ‘Het stond zeker in de sterren geschreven’ (15), het moment waarop Laarmans besluit de regen te trotseren om de Afghanen te helpen. Na de eerste tegenslag in de vogelkooiwinkel zegt Ali: ‘Stars, good hope’, waarna Laarmans weer moed vat en ze de zoektocht voortzetten, ‘het hart vol hoop, onder een sterrenhemel zonder motregen’ (29). Het maanlicht confronteert hen weer met de werkelijkheid en maakt een einde aan de hoop. De eerste maal wordt het genoemd in de scène bij het politiebureau waarin Laarmans twijfelt aan het welslagen van de onderneming: ‘ik ben er nog niet heel zeker van dat het Carlton Hotel werkelijk de laatste statie van onze kruisweg zal zijn’ (36). Vervolgens ligt voor Laarmans en de drie Afghanen bij hun afscheid ‘de leeggestorven stad als een ruïne in het maanlicht’ (53). En ten slotte komt de Lange Ridderstraat voor Laarmans dubbelzinnig in zicht als ‘een strook maanlicht en daarnaast een schaduwbank’ (58), als realiteit en daarnaast geil verlangen van een ‘oude sater’ (59). Drie ‘staties’, drie verwijzingen naar de sterren en de hoop, drie verwijzingen naar de maan en de terugkeer naar de werkelijkheid.⁴ Op het einde wuiven de drie Afghanen van onder een lantaarn (58) naar Laarmans als teken van afscheid, maar dan staan ze al even weer met beide voeten op de grond.

In de irreële ruimte van de roman verbeeldt het Westen het dagelijkse leven van Laarmans, het Noorden de kroegen met de ‘meisjes van lieveling en centen’ (p. 13), het Oosten het onbereikbare verlangen. De enkele Antwerpse straten die Elsschot bij naam noemt, zonder Antwerpen te noemen, ondersteunen het verhaal door hun symbolische betekenis: de Zakstraat,⁵ een straatnaam die verwijst naar een doodlopend straatje, als plaats waar de droom doodloopt op goedkope meisjes; de Kloosterstraat, omwille van de religieuze parallel die Elsschot consequent aanhoudt; ‘t Zand omdat daar de zoektocht vruchteloos verzandt (er zijn zoveel andere mogelijkheden om in de buurt van de ‘werf’ en het schip van de Afghanen te eindigen, ‘maar ik ben nu eenmaal ingescheept en moet varen tot we stranden op een klip’, 39); de Lange Ridderstraat omwille van de verwijzing naar Elsschot/De Ridder zelf; de Reyndersstraat en de Oude Koornmarkt als laatste reële kruispunt, waar definitief gekozen moet worden tussen de werkelijke wereld en de wereld van het verlangen en de droom. Drie van die straten maken deel uit van de dwaaltocht van Laarmans en de drie Afghanen: de Kloosterstraat, het Zand en de Lange Ridderstraat.

Van Antwerpen tot magische doolhof

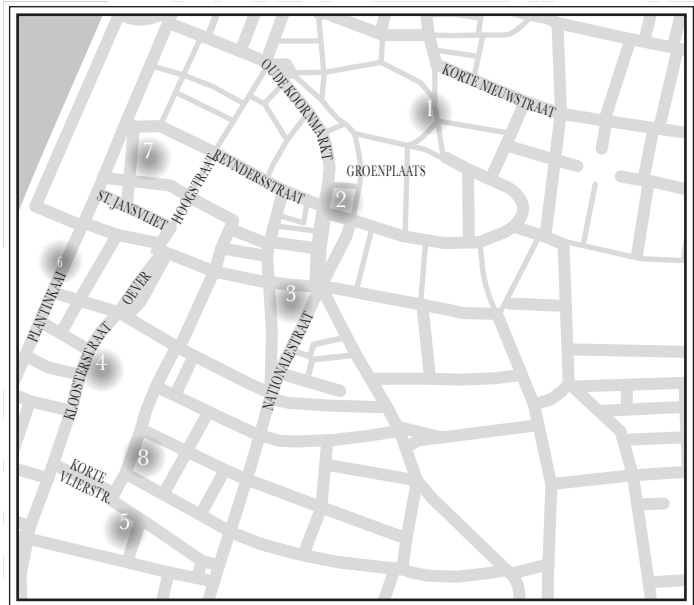
In het eerste hoofdstuk, dat duidelijk de proloog tot het verhaal is, wordt de lezer op meesterlijke, bijna filmische wijze in het verhaal getrokken. Met rake trekken stelt Elsschot, als een ‘impresario’ (11), de scène en de hoofdpersonages voor. De scène: een stad onder de motregen,

bevolkt met enkele inhalige, exploiterende, vijandige burgers (een krantenvrouw als een stalagmiet, een brutale slagersjongen en een ruige kerel, waardig exemplaar van het herenvolk) en de zwijgende massa. De hoofdpersonages: Laarmans, de eenzaat die zich distantieert van zijn medeburgers en drie beschaafde Indiëvaarders, die Laarmans 'sir' noemen en die hij op zijn beurt in gedachten allerlei namen geeft, maar nooit het denigrerende 'rijstkakkers', een woord uit de mond van de krantenverkoopster (9).

In contrast met dit levendige begin, speelt het vervolg van het verhaal zich af in een doolhof van donkere straten, waar geen mens te bekennen is buiten Laarmans en zijn drie uitheemse makkers. Te veel concrete straten noemen zou de magische sfeer kapotmaken waarin *Het Dwaallicht* baadt.

De keuze van het Engels

Bij Elsschot staan alle elementen in functie van het verhaal. De keuze voor het Engels als voertaal met de drie vreemdelingen is geen toeval. Had Elsschot niet evengoed Franssprekende vreemdelingen kunnen kiezen? Het Frans is ook en vooral de taal van de bourgeoisie in Vlaanderen. In die zin is het Frans in Vlaanderen ook geen vreemde of onbekende taal: het Frans is integendeel verbonden met de interne tegenstelling tussen de Franssprekende bourgeois en de Nederlandssprekende kleine Vlaming, een thema in verscheidene van Elsschots werken. *Het Dwaallicht* gaat over de tegenstelling tussen de angst voor het vreemde en de broederschap van alle mensen over culturele en religieuze verschillen heen (mannen moeten we misschien zeggen, maar dat terzijde). Maar er is meer. Zowat iedereen spreekt Frans, en zeker Laarmans. Had hij de vreemdelingen in het Frans te woord gestaan, dan was er geen verhaal, want dan had hij een duidelijke uitleg kunnen geven. Anderzijds spreekt iedereen ook wel een mondjevol Engels, maar niet genoeg om de weg te wijzen in een doolhofachtige stad en uit te leggen hoe die schuine geniepige zigzagstraat loopt. In de loop van het gesprek over godsdienst laat Elsschot Laarmans nog eens nadrukkelijk zeggen dat 'mijn Engels voor die taak [uitleg over de Heilige Geest, OW] te kort zou schieten' (47). Met zijn mondjevol Engels slaagt Laarmans er ook niet in een duidelijke wegbeschrijving van een ingewikkeld parcours te geven. Hij zal de drie Afghanen alleen maar kunnen helpen door de weg met hen af te leggen. Zo wordt ook de tweestrijd van Laarmans extra in de verf gezet op het moment dat hij de drie ziet twijfelen: hen helpen en met hen de zoektocht naar Maria Van Dam aanvatten of naar huis gaan. Zijn motivatie is niet geheel onbaatzuchtig (de oude sater in hem wil wel wat), maar in tegenstelling tot de ruige kerel in de proloog benadert hij de drie vreemdelingen en hun verlangen met respect (gepaard met interne verwonde-

Het *Dwaallicht*-parcours volgens Eric Rinckhout.

1. Melkmarkt 34. Het krantenwinkeltje van Laarmans.
2. Hoek Groenplaats-Groenkerkhofstraat. Waar de drie matrozen uit de bakkerswinkel van Jonkheer komen.
3. Steenhouwersvest 48. De 'vanouds bekende slager', waarnaast een bloemenwinkel zou zijn.
4. Kloosterstraat 15. De vogelkooienwinkel. Of is het Kloosterstraat 16?
5. Sint-Andriesplaats 23. Het Politiebureau der Vierde Wijk.
6. Plantinkaai. Ergens tussen Rijkenhoek en Sint-Jansvliet.
7. Zand 15. Het Carlton Hotel. De plek waar Laarmans afscheid neemt van de drie Afghaanse matrozen.
8. Lange Ridderstraat 71. Het gesloopte steegje waar Maria Van Dam misschien woonde.

Ontwerp: Peter Willems, Vec*

Uit: Eric Rinckhout, *Grote Antwerpse Willem Elsschot Atlas* (De Bezige Bij Antwerpen)

ring, ergernis, zelfs enig paternalisme). Samen wagen ze zich in de stedelijke doolhof en samen trotseren zij de tegenslagen in hun zoektocht naar het geluk.

Het mysterie van de zigzagstraat

Laten we nu het spel aanvatten van de reconstructie van een mogelijk parcours. De drie genoemde straten en de vage wegbeschrijving van Elsschot volstaan niet om de zoektocht van Laarmans en de drie Afghanen voor honderd procent te reconstrueren. De derde rechts, tweede links en eerste rechts en dan een geniepige zigzagstraat moeten uitmonden in de Kloosterstraat. Van de Kloosterstraat gaat het naar het dichtstbijzijnde politiekantoor. Van daar moet de tweede rechts en de eerste links uitmonden in het Zand. En van het Zand is het niet ver meer naar de Lange Ridderstraat. Hiermee moeten we het stellen. Hoe realistisch zijn die eigenaardig symmetrische wegbeschrijvingen in groepjes van drie?

Een reconstructie van het parcours blijft dus giswerk. Als leidraad nemen we de kortste weg. We nemen aan, in het voetspoor van Eric Rinckhout (2010a, 82),⁶ dat het startpunt de Melkmarkt is en het eindpunt de Lemméstraat.

De ‘geniepig’ straat met (zigzag)bochten, die ‘schuin’ en ‘zo min rechts als links loopt’ is de quasi onvindbare toegang tot het verhaal van *Het Dwaallicht*. Welke straat bedoelt Elsschot met zijn zigzagstraat? Waarop duidt dat ‘geniepig’? Is het letterlijk te nemen of wil Elsschot de lezer laten weten dat de straat, in tegenstelling tot de andere straten die hij noemt, niet als dusdanig op een stadsplan is terug te vinden? Ida De Ridder (1994, 121) en Marco Daane & Wieneke ’t Hoen (2002, 106) nemen aan dat de zigzagstraat de Kloosterstraat zelf is, hoewel de lezer de wegaanduiding van Laarmans ook zo kan interpreteren dat de zigzagstraat uitgaat op de Kloosterstraat. Bovendien is de Kloosterstraat hoogstens wat bochtig, terwijl ze verder niet beantwoordt aan de beschrijving van geniepige zigzagstraat. Eric Rinckhout (2010a, 184) stelt vast dat er in de hele buurt geen zigzagstraat te bespeuren valt. Volgens hem zijn er twee mogelijkheden: een parcours langs de Steenhouwersvest, omwille van de bekende slagerij, waarnaast Elsschot een bloemenwinkel situeert, die echter niet terug te vinden is; of een parcours langs de Leeuwenstraat, de Vrijdagmarkt, de Heilige Geeststraat en Hoogstraat. In de eerste hypothese is die slagerij maar een zwak element en zitten we fout met de Melkmarkt als startpunt, in de tweede wordt een bizarre omweg gemaakt langs de Heilige Geeststraat, een omweg die geen mens die de buurt kent zou maken.

Als de Melkmarkt de inspiratie is voor de plaats waar Elsschot het verhaal laat beginnen, komen we inderdaad aan de Vrijdagmarkt uit op de zigzagstraat. Maar is die zigzagstraat wel de Heilige Geeststraat?

Hoewel de zoektocht langs verschillende pleinen loopt, namelijk de Groenplaats, de Vrijdagmarkt, de Sint-Andriesplaats en de Sint-Jansvliet, spreekt Elsschot enkel over straten. Zo creëert hij een geheimzinnige sfeer van een ingewikkelde wirwar aan straten, waar het donker is, waarin je kan verdwalen. Die zet is niet eens zo onlogisch. De vier pleinen waarvan sprake is, lagen er toen heel anders bij dan nu: ze hadden voetpaden, er reden auto’s, ze hadden veel meer gemeen met een straat dan vandaag, nu ze geëffend en autovrij zijn. Overigens hadden ook alle straten en straatjes voetpaden, wat vandaag ook lang niet altijd meer het geval is.

Proberen we nu de wegaanduiding van Laarmans te volgen, alsof de pleinen straten waren en de drie Afghanen langs het trottoir liepen. Aan de Melkmarkt zegt Laarmans: ‘This way’ (11). Verbeeld je hierbij een wijzend gebaar richting Groenplaats via de Sint-Pietersstraat. Op de Groenplaats is de derde rechts de

Groenkerkhofstraat, na de Jan Blomstraat en de Zwaluwstraat. Tot daar lopen de drie Afghanen juist. Aan het kruispunt met de Reyndersstraat en de Oude Koornmarkt aarzelen ze tussen ‘de weg des heils’ of ‘de muil van een labyrint’ (15). Laarmans komt hen ter hulp. De weg vervolgt langs de Reyndersstraat (die in het verlengde van de Groenkerkhofstraat ligt) en de Leeuwenstraat (die de tweede links is na de Kammenstraat). Na de Leeuwenstraat is het weer de eerste rechts, in onze reconstructie de Vrijdagmarkt. We lopen de Vrijdagmarkt op rechts op het trottoir. We komen langs de gevel van het museum Plantin-Moretus en stuiten op de hoek (die later in het verhaal nog terugkomt) die met het Vrijdagmarktstraatje een zigzag vormt en vervolgens een schuin lopende straat met geniepige bochten, die de Vrijdagmarkt verbindt met de Kloosterstraat. Het is geen straat, maar wel een combinatie van straten, nl. het Vrijdagmarktstraatje, een stuk van de Steenhouwersvest, en de Oever. Ten voordele van deze hypothese speelt ten eerste dat voor wie de stad goed kent, zoals Elsschot ze goed kende,⁷ dat de logische want kortste weg die is van de Leeuwenstraat naar de Kloosterstraat, ten tweede dat we niet hoeven terug te vallen op de conclusie dat die zigzagstraat totaal uit de lucht gegrepen is. Het geniepige kan dan wijzen op het feit dat die straat als dusdanig niet echt bestaat maar dat enkele straten samen getransformeerd worden tot dé straat die de sleutel vormt tot het verhaal.

In deze versie van het parcours zou de bloemenwinkel naast de bekende slager, zich in de Leeuwenstraat moeten bevinden. In de jaren zestig was er in nr 4 alleszins een depot van een bloemenwinkel.⁸ Was er ooit ook een slager?

Van het politiebureau naar het Zand

Het vervolg van de tocht van Laarmans en de drie Afghanen is vanaf de Kloosterstraat ook logisch te reconstrueren. Het dichtstbijzijnde politiekantoor ligt aan de Sint-Andriesplaats, die met de Kloosterstraat verbonden wordt door de Korte Vlierstraat.

In het politiebureau bemachtigt Laarmans twee adressen: Lange Ridderstraat 71 en Zand 15. Hij opteert eerst voor het Zand 15: 15 was immers ook het nummer in de Kloosterstraat. Bovendien moet de tocht eindigen in de Lange Ridderstraat. De meest directe weg van de Sint-Andriesplaats naar het Zand is de Lange Ridderstraat, maar die kan Laarmans niet nemen, gezien de logica van het verhaal. Hoe lopen Laarmans en zijn drie makkers dan wel? Hier wordt het giswerk in het kwadraat.

Laten we toch een poging ondernemen om het parcours te vervolledigen. Laarmans en Ali komen uit het politiebureau, stappen de Sint-Andriesplaats weer op tot bij de banken, Ali fluit naar zijn makkers die uit hun

schuilplaats naar hen toe komen. Het gefluit weerkaatst ‘aan het eind van die lange straat tegen een kloostermuur’ (36). Kunnen we daaruit afleiden in welke richting het gezelschap zal stappen? Verwijst Elsschot naar het Sint-Michielsklooster, dat ooit in de Kloosterstraat lag en naar de nakende mislukking (‘De echo zendt mij alles weer’)? Als de echo uit de Kloosterstraat komt, staat het gezelschap met het gezicht naar de Kloosterstraat. In dat geval is de tweede rechts de Kloosterstraat zelf, na de Lange Ridderstraat die de eerste rechts is. Uiteraard vermeldt Elsschot de Kloosterstraat niet opnieuw, omwille van de magie van het verhaal. Maar wat met die eerste links? In de Kloosterstraat en de Oever, die in haar verlengde ligt, leidt pas de zesde straat links naar het Zand, namelijk de Sint-Jansvliet. Elsschot schrijft dat het niet ver is. Neemt hij de vrijheid om van de eerste links te spreken, omdat de zesde links een te grote afstand suggereert? Dat de tocht langs de Plantinkaai zou lopen, wat zowel Marco Daane & Wieneke ’t Hoen (2002, 112) als Eric Rinckhout (2010a, 191) als mogelijkheid opwerpen, klopt niet met de aanduiding tweede rechts, eerste links. De tocht langs de Kloosterstraat wel. Het is een beetje een discussie over het geslacht van de engelen, maar als men aanneemt dat Elsschot zijn fictie op een werkelijk parcours inspireert, is de hypothese van de Kloosterstraat logischer dan die van de Plantinkaai.

De bekende hoek om

Boeiender is de vraag hoe Laarmans loopt van het Zand naar de Lange Ridderstraat. Elsschot geeft twee sleutels: ‘een bekende hoek om en ze ligt voor mij’ (58). Waarom een bekende hoek? Bekend in de naamloze stad (een monument of zo?) of bekend aan Laarmans, omdat hij er die avond al voorbij is gekomen? Wij opteren, zoals Marco Daane en Wieneke ’t Hoen (2002, 114) voor het tweede. Voor hen loopt het parcours vanaf het Zand langs de Sint-Jansvliet, de Oever en de Muntstraat. De ‘bekende hoek’ is de hoek Muntstraat-Lange Ridderstraat. Draai de hoek om en je staat er meteen in, ze ligt niet voor je. Een beetje prozaïsch. Meer in harmonie met de magie van het verhaal en de formulering ‘en ze ligt voor mij’ is het parcours van het Zand via de Stoofstraat, de Heilige Geeststraat, de Vrijdagmarkt met rechts de gevel van het museum Plantin-Moretus en... de ‘de bekende hoek’, waarmee het verhaal in feite begint. Want als men die hoek om draait krijgt men van uit het Vrijdagmarktstraatje het volle zicht op de Korte Ridderstraat met in het verlengde de Lange Ridderstraat (beide ooit één enkele straat, de Riddersteghe; De Lattin 1955, 469), uitnodigend vlakbij en onbereikbaar ver.

Nummer 71 van de Lange Ridderstraat is een van de geliefde plekjes van Elsschot, dat hij als ‘schilderachtig steegje’ opnam in zijn lijst van ‘gangen van Antwerpen’

(Daane & ’t Hoen, 2002, 115). Weer een voorbeeld van hoe Elsschot de realiteit in zijn fictie verwerkt en transformeert.

Naar huis via de Lange Ridderstraat

Maakt Laarmans de lezer en zichzelf wat wijs als hij beweert dat hij eigenlijk door de Lange Ridderstraat moet om naar huis te gaan? Je zou verwachten dat hij de tram neemt. In dat geval moet hij op de Groenplaats of in de Nationalestraat zijn. Als we aannemen dat de zoektocht ten laatste om 19 uur aanvangt (hoe lang waren de krantenwinkels, bloemenwinkels en vogelkooienwinkels open?) of zelfs om 20 uur of 21 uur, dan zou Laarmans in reële tijd altijd nog op tijd kunnen zijn voor de laatste tram naar huis, die rond middernacht vertrekt aan de Groenplaats (Rinckhout 2010a, 192). Elsschot heeft blijkbaar voorzien dat de aandachtige lezer zich deze bedenking zou kunnen maken en hij verwerkt sleutels in het verhaal om aan te kondigen dat Laarmans (al dan niet moedwillig) niet anders dan te voet naar huis zal kunnen. Drie maal verwijst Elsschot naar het uur en maakt hij duidelijk dat Laarmans geen horloge bij zich heeft. Een eerste maal wanneer Laarmans en zijn drie gezellen het politiebureau verlaten: ‘Nu ons peloton weer voltallig is, kan opgerukt worden, want de toren slaat elf’ (36). Dat de tocht van de Melkmarkt over de Kloosterstraat naar de Sint-Andriesplaats, zelfs met het bezoek aan de vogelkooienwinkel, niet meer dan een uur in beslag neemt, heeft geen belang, omdat het concrete parcours toch niet vernoemd wordt. Na elf uur moeten Laarmans en zijn drie gezellen nog naar het Zand, ze brengen nog heel wat tijd door in het Carlton Hotel, waar Elsschot een tweede maal naar de tijd verwijst: Laarmans bedenkt dat het tijd wordt dat hij weer aan huis gaat denken, ‘want als ik mij niet haast is mijn nachttram weg’ (51). Vervolgens loopt hij wel nog een eindje mee met de drie Afghanen, waarna zich nog een heel gesprek ontspint. Die nachttram kunnen we nu wel als vertrokken beschouwen. Een derde maal is er sprake van het gevorderde uur wanneer Laarmans zich, voor hij de Lange Ridderstraat in loopt, afvraagt: ‘Hoe laat mag het wel zijn?’ (58). Te voet is de Lange Ridderstraat de kortste weg naar de Lemméstraat.

Tot zover het concrete parcours door Antwerpen waarop Elsschot zich mogelijk inspireerde voor *Het Dwaallicht*. Het is kort en het volgen is beslist geen avondvullende bezigheid, in tegenstelling tot het fictieve parcours van het verhaal, dat lang en tijdrovend is. In de magische stad van *Het Dwaallicht* krijgen plaats en tijd een andere dimensie, als in een droom. Voor Laarmans is de Lange Ridderstraat vlak in de buurt en toch eindeloos ver, ‘zo ver als enige plaats waar de dingen zijn die men nooit bereiken zal’ (55) en zijn tijdsbesef is vervaagd tot de vraag ‘hoe laat mag het wel zijn’.

Literatuur

- De Lattin 1955 – Amand de Lattin, *Doorheen Oud-Antwerpen*. Antwerpen, De Sikkel, 1955.
- De Ridder 1994 – Ida De Ridder, *Willem Elsschot, mijn vader*. Amsterdam, Nijgh & Van Ditmar, 1994.
- Elsschot 2004 – Willem Elsschot, *Verzen*. Ed. P. de Bruijn e.a. Amsterdam, Athenaeum – Polak & Van Genneep, 2004.
- Elsschot 2010 – Willem Elsschot, *Het Dwaallicht*. Bezorgd en toegelicht door Peter de Bruijn. Met stadswandeling van Eric Rinckhout. Amsterdam, Athenaeum – Polak & Van Genneep, 2010.
- Rinckhout 2010a – Eric Rinckhout, *Grote Antwerpse Willem Elsschotatlas*. Antwerpen, Meulenhoff/Manteau, 2010.
- Rinckhout 2010b – Eric Rinckhout, ‘De Dwaallichtwandeling’, in: Elsschot 2010, 79-101.
- Daane & ’t Hoen 2002 – Marco Daane & Wieneke ’t Hoen, *U schijnt de stad niet goed te kennen? Een literaire wandeling door het Antwerpen van Willem Elsschot*. Amsterdam, Bas Lubberhuizen, 2002.
- Vandelloo 1972 – Jos Vandelloo, ‘Quinten Matsijs of in ’t Gullick 1565’, in: *Elfkroegentocht door Antwerpen*. Antwerpen/Amsterdam, Standaard/Moussault, 1972.

Noten

- 1 Onder anderen Ida De Ridder (1994, 121), Marco Daane & Wieneke ’t Hoen (2002, 103-116) en Eric Rinckhout (2010a, 117-208; 2010b, 79-101) ondernamen een poging.
- 2 In een brief aan Ida De Ridder (privé-archief) vertelt Laurens Elzinga hoe Elsschot hem een aantal *Dwaallicht*-locaties toont, die niet helemaal bleken te kloppen. (ook vermeld door Daane & ’t Hoen 2002, 108).
- 3 Tenzij anders vermeld, verwijzen alle paginanummers tussen haakjes naar *Het Dwaallicht* (Elsschot 2010).
- 4 Eric Rinckhout wees al op de nadrukkelijke aanwezigheid van het getal drie in *Het Dwaallicht* (2010a, 197).
- 5 Op het moment waarop *Het Dwaallicht* is geschreven zou de Zakstraat geen hoerenstraat maar een straat met zeemanscafé’s geweest zijn. In dat geval koos Elsschot de straat om

een andere reden. De symbolische betekenis ervan? De naam Zakstraat gaat terug op het feit dat de straat oorspronkelijk een gang of zak was, die uitgaf op de Burchtmuur (De Lattin 1955, 71). Een doodlopend straatje dus.

- 6 Ida De Ridder (1994, 121) en Marco Daane & Wieneke ’t Hoen (2002, 105) laten de wegaanduidingen starten aan de Groenkerkhofstraat bij het kruispunt van de Reyndersstraat en de Oude Koornmarkt. Vermits Laarmans zijn instructies al vroeger had gegeven en de drie Afghanen al aan de derde rechts staan is de aanpak van Rinckhout, die de reeds afgelegde route terugloopt en bij de Melkmarkt uitkomt, logischer.
- 7 Zie bijvoorbeeld zijn lijstje van Antwerpse steegjes, dat Daane & ’t Hoen (2002, 115) vermelden.
- 8 In die periode kocht een familielid het huis nr. 4, waarvan het gelijkvloers een depot van een bloemenwinkel was.
- 9 ‘Spijt’ (Elsschot 2004, 31).

Oliver Windross is een achterkleinzoon van Willem Elsschot (zoon van Ida De-queuecker, kleinzoon van Ida De Ridder). Al sinds zijn tienerjaren is hij gefascineerd door *Het Dwaallicht* en de mysterieuze tocht van Laarmans en de drie Afghanen. Hij kent het verhaal door en door, en ook de binnenstad met al haar hoekjes en kantjes, die hij jarenlang per fiets exploreerde. Hij woont in diezelfde binnenstad met zijn vrouw en twee dochters, en werkt als ‘purchase coördinator’ voor het Hilton.

Elsschot geeft een rondleiding door oud Antwerpen, 1957 (foto Laurens Elzinga).

Multatuli, een ware Prometheus*

Jos van Waterschoot

Op 14 mei 2010 was het honderdvijftig jaar geleden dat de *Max Havelaar*, het roemruchte boek van Multatuli, verscheen. Tevens werd vorig jaar herdacht dat een eeuw geleden het Multatuli Museum werd opgericht, en was het zestig jaar geleden dat Willem Elsschot zijn ode aan Multatuli op papier zette.

‘Sterker kon het moeilijk worden geformuleerd in zo weinig woorden.’ Dat schreef het Vlaamse maandblad *De Vrijdenker* over Willem Elsschots vierregelig, handgeschreven eerbetoon aan Multatuli, dat hiernaast staat afgebeeld. Op die wijze stond het in 1950 ook afgedrukt in *Multatuli. Essays over Multatuli*, een tachtig pagina’s tellend boekje ter introductie van Multatuli’s *Volledige werken*, die in dat jaar begonnen te verschijnen. Uitgever G.A. van Oorschot had hierin een vijftiental korte opstellen samengebracht, beginnend met Elsschots ultrakorte bijdrage als een soort motto. ‘In deze verzameling getuigen een groot aantal vertegenwoordigers van een reeks literaire geslachten van hun liefde en bewondering voor Multatuli,’ aldus de NRC van 1 december 1950, ‘van C. Vosmaer, Busken Huet, via P.H. van Moerkerken, E. du Perron, S. Vestdijk, Menno ter Braak en G. Stuiveling tot Adriaan Morriën, W.F. Hermans en S. Carmiggelt. Elk stuk geeft ons weer een andere kijk op de

grote landgenoot. Het uitdagende opstel van Hermans, ‘Pionier in het vacuüm’, is nog het aardigst, ook al oordeelt hij verre van vriendelijk over de Nederlandse literatuur. Elsschots getuigenis is kort maar krachtig’, en dan volgt het ‘Prometheus’-citaat, dat ook door andere bladen, van *De Vlam* tot *Het Parool*, werd overgenomen. Zo kort maar krachtig als het stukje was, zo lang had Elsschot erover gedaan om het te schrijven. Zijn zoon Walter De Ridder herinnerde zich de kwestie in 1991 toen hem gevraagd werd of zijn vader de klassiekers uit de wereldliteratuur ook las:

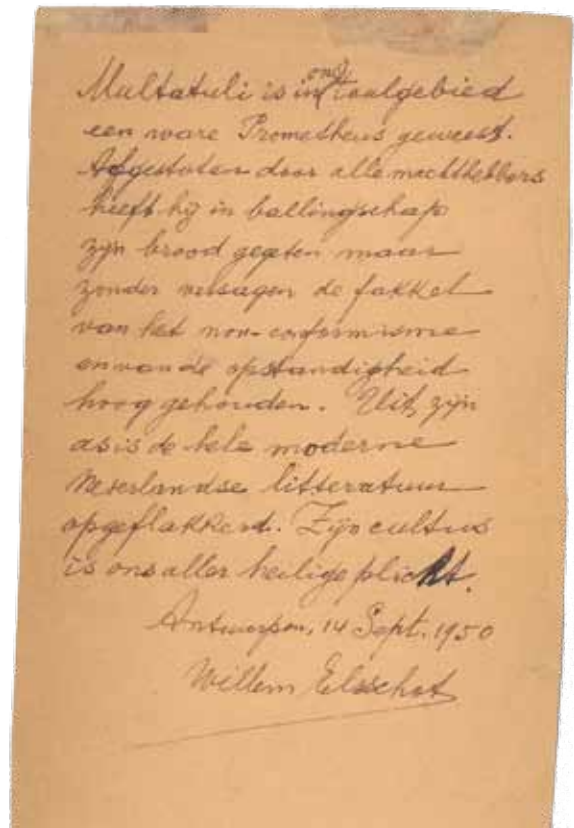
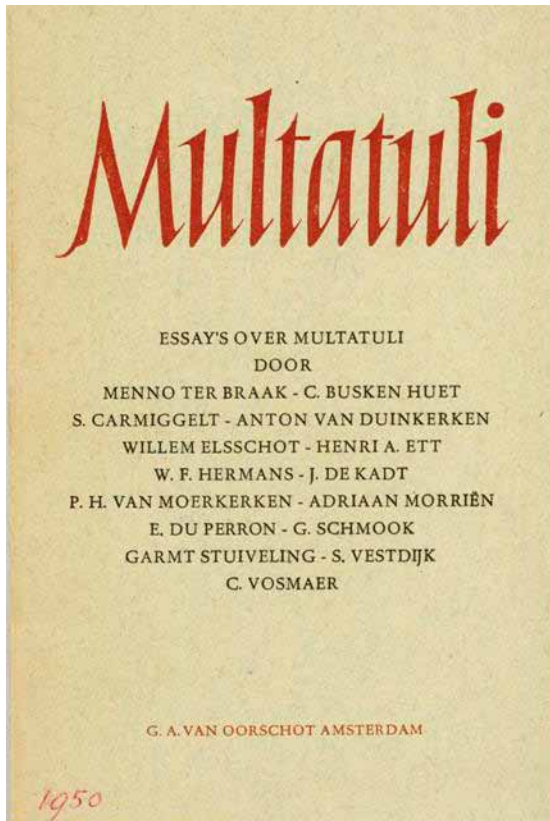
Ja, hij las ze met een aandacht, daar heb je geen weet van. Op het laatste was hij Stendhal aan het lezen. Ook vond hij het eigenaardig dat zijn enthousiasme voor Multatuli verminderd was met het verouderen. Op een keer had hij toegezegd mee te werken aan een uitgave van schrijvers over Multatuli, maar hij kwam er niet toe iets op papier te zetten. Steeds weer kwamen er herinneringen in de post, telegrammen, telefoontjes om zijn stuk op te sturen. Uiteindelijk heeft hij een postkaart genomen en schreef hij: ‘In ons taalgebied is Multatuli een ware Prometheus geweest...’ Hij vroeg mij om het op de bus te doen. Voor ik het in de bus stak had ik het eerst gelezen en vroeg ik hem het voor mij ook op een kaartje te schrijven. ‘Kom hier’ zei hij. ‘Multatuli is in taalgebied...’ Ik zeg: ‘Pa, je hebt “ons” vergeten. Begin maar opnieuw.’ ‘Neen,’ zei hij. ‘Ik zal “ons” er bij schrijven, da’s voor jou goed genoeg.’

Was Multatuli één van zijn voorbeelden?

Ja, toch volgens de critici. Hij verstond het zelf niet goed. Hij heeft geprobeerd zichzelf te analyseren hoe het kwam dat hij niet langer dezelfde bewondering kon opbrengen als veertig jaar terug.

(Jean Surmont, ‘Gesprek met Walter De Ridder’, *Gierik/NVT*, september 1991)

Walter De Ridder plakte het door zijn vader vervaardigde ‘kladje’ later in een exemplaar van het essaybundeltje. De juistheid van Walters opmerkingen over Elsschots

tanende bewondering voor Multatuli kan overigens in twijfel worden getrokken. Nog op 22 juni 1957, zo'n drie jaar voor zijn dood, schreef Elsschot aan de neerlandicus Jan van Houts uit Zaandam: 'Het citeren van Multatuli heeft mij getroffen want hij is de enige Nederlandstalige prozaschrijver die ik bewonder. Hij en de vlamming Guido Gezelle (deze laatste als dichter) zijn onze twee grootste sterren na Vondel.'

In 1982 bezocht Fokas Holthuis (sinds 1994 antiquaar) als middelbare scholier Walter De Ridder, Elsschots oudste zoon. Het werd een gedenkwaardig bezoek waarbij Holthuis 'bedolven [werd] onder de anekdotes over zijn vader. Op een gegeven moment vertelde hij over wat hij de mooiste tekst van zijn vader vond: onderhavig tekstje over Multatuli. Toen Elsschot eens op bezoek was bij zijn zoon Walter vroeg hij om een stuk papier, waarop hij in één keer, schijnbaar zonder nadenken, dit bondige stijljuweeltje neerkrabbelde. Hij schreef het nog een keer in het net over, waarna zoon Walter de tekst in een envelop deed en naar de post bracht. [...] De kladversie is geschreven op de achterzijde van een gedeelte van een envelop, door Elsschot gericht aan zoon Walter: "W. De Ridder Van Peltstraat 23/ t/s." Linksboven staat nog net te lezen "Drukwerk" en linksonder staat Elsschots adres geschreven: "21, Lemméstr. t/s." En, *last but not least*: met in de rechterbovenhoek een waarschijnlijk door Elsschot zelf gelikte postzegel!

Het (beschadigde) boekje over Multatuli, waarin Walter De Ridder indertijd het [...] handschriftje plakte, tegenover de in facsimile opgenomen netversie, is bijgevoegd.' Aldus Fokas Holthuis in zijn Catalogus 38,

waarin de voor Walter De Ridder vervaardigde kladversie werd aangeboden. Het zal inmiddels zijn weg naar de boekenkast van een liefhebber wel gevonden hebben.

Overigens, het tekstje van Elsschot heeft in 1974 ook nog eens gediend als motto van *Multatuli. De roeping van de mens*, een keuze uit zijn gehele werk door C. Bij. Dit keer in drukletters.

*Prometheus was de zoon van de titaan Iapetus. Uit hoogmoed stal hij het vuur bij de Olympische goden en schonk het aan de mensen, die leerden metaal te bewerken en een technische beschaving ontwikkelden. Prometheus wordt bovendien voorgesteld als een leraar en uitvinder, die de mensen wederzijds respect bijbrengt en hen leert vooruit te zien: zijn naam wordt verklaard als 'de vooruitdenkende'. Prometheus werd door Zeus, de Griekse oppergod, gestraft voor zijn hoogmoed. Hij werd aan de berg Kaukasus gekluisterd waar adelaar Ethon elke dag stukjes uit zijn lever kwam pikken. Elke nacht groeide de lever weer aan. De nemesis had voor eeuwig moeten duren maar de held Herakles bevrijdde Prometheus tijdens zijn elfde werk. Deukalion, de zoon van Prometheus, trouwde met Pyrrha met wie hij samen de aarde bevolkte na de zondvloed.

Jos van Waterschoot is conservator van het Multatuli Museum in Amsterdam.

Een ontmoeting bij zomerdag

Wieneke 't Hoen

In vijf kwartier ben ik met de Thalys van Amsterdam naar Antwerpen gereisd om u te ontmoeten. Bij de kiosk koop ik een krant. Dan wil ik nog even koffie meenemen, maar wat moet ik kiezen? Ik weet dat u van bier houdt, van wijn en van jenever, maar wat voor soort koffie? Cappuccino? Een zwarte koffie met een cupje koffiemelk lijkt me beter. Suiker? Die dingen weet ik niet, en toch mag ik zeggen dat ik behoorlijk veel wél over u weet.

Ik loop door de immense hal van het station. Het station dat gebouwd werd toen u hier in de buurt geboren werd. Uw vader zag op deze plek nog een houten station staan. Met de krant onder mijn arm en twee koffies in mijn handen vraag ik me zenuwachtig af of ik u zal kunnen vinden. Groot bent u niet, net zo lang als ik. Grijs priemende ogen, die ik inmiddels wel zal herkennen omdat ik ze terugzag bij uw nazaten. Zou u uw grijze driedelige pak aan hebben, ook bij dit warme weer? Op familiefilms zag ik u ook gewoon in overhemd zonder das, zelfs met grote kaplaarzen aan. Mijn beeld kantelde. Uw strenge voorkomen is maar één deel van het verhaal. Uw zakenleven en de tijd waarin u leefde schreven het u voor.

We hebben afgesproken op 11 juli. Ik, een Nederlandse, moest opzoeken waarom deze dag een Vlaamse feestdag is. Aha, de Guldensporenslag. De Guldensporenslag die ik ken via uw werk; de overwinning op de Fransen die mede door Hendrik Conscience tot symbool werd van de Vlaamse Beweging. De Guldensporenslag die u noemt in *Lijmen*, direct in de tweede zin. 'Hij zag er voorspoedig en burgerlijk uit, als een man van zaken, en toch deed hij mij denken aan Vlaamseleuvenvlaggen en Guldensporenslagen, aan jongens met baarden en vilthoeden.' Een beschrijving die over uzelf lijkt te gaan. U had een baard en een vilthoed toen u jong was, uw vriend Walter Vaes heeft u zo getekend rond 1900. De Vlaamse Beweging heeft sindsdien veel bereikt. Vlaanderen bestaat, het onderwijs wordt in het Nederlands gegeven en van achterstelling is geen sprake meer. Het flamingantisme dat u werd bijgebracht door Pol de Mont, uw leraar op het atheneum, is honderd jaar later in die zin overbodig geworden.

Ik kijk op uit mijn gedachten en zie u staan. Wat moet ik zeggen? U noemen bij uw schrijversnaam, of bij uw familienaam? Ik ken toch vooral uw werk en niet uw persoon, dus laat ik het op Elsschot houden, flitst het door me heen. Maar 'mijnheer Elsschot' klinkt ook raar. Toch maar De Ridder. Goedemiddag mijnheer De Ridder, ik denk u te

kennen. U groet beleefd terug. U bent inderdaad ook nu gekleed in driedelig grijs. U bent de enige in de hele stad.

We zullen deze middag samen op pad gaan door uw stad. Zoals u ooit voor een interview met Michel van der Plas door Antwerpen reed met de taxi, zo gaan wij nu met de tram. 'Dat kerkhofbezoek had best met de tram gekund', schreef u niet voor niets in *Kaas*. We lopen naar de halte en passeren de Paon Royal. Ja, die bestaat nog. Zullen we binnengaan, *for old times' sake*? U een bier en ik een grenadine zoals u die aan Tjisp gaf? Nee, we lopen door en nemen tram 11. We gaan zitten, ik houd u de beker met koffie voor en merk dan hoe misplaatst en nieuwwets de gewoonte van meeneemkoffie is. U glimlacht. Ik weet niet of u me uitlacht of dat u het wel aandoenlijk vindt. Beleefd neemt u de beker en drinkt. We zwijgen.

Er zijn veel mannen op straat, overal zijn koffiehuisen, in de tram vrouwen met hoofddoeken en kleine kinderen. In uw *Dwaallicht* beschreef u hoe drie Afghanen zoekend door de stad liepen, nu zouden de drie niet meer opvallen in het straatbeeld. Het liefst zou u uitstappen om de stad met de nieuwe bewoners te observeren. Een kopje zoete thee meedrinken en luisteren naar hun verhalen. Maar we rijden door. Ik zeg niet veel, u ook niet. Ik voel me niet erg op mijn gemak. Waar moet ik beginnen? Ik zou graag willen weten wat u echt beleefd hebt in Parijs, wat u en uw compagnons van *La Revue Continentale Illustrée* te verbergen hadden en of de memoires die u ooit zou zijn begonnen nog bewaard zijn gebleven. Hollands ben ik wel maar ook weer niet erg brutaal. Dus nee, laat ik met wat minder persoonlijks beginnen.

De krant die ik kocht biedt uitkomst. Ik vertel u dat ik de laatste tijd, omdat ik me zo intensief met uw werk bezig houd, de krantenberichten vaak koppel aan uw leven. Ik lees voor de zoveelste keer over de huiszoeking bij de aartsbisschop van Mechelen-Brussel. Op zoek naar verborgen documenten over kindermisbruik doorzocht de politie zelfs de crypte van de Sint-Romboutskathedraal, waarin kardinaal Mercier begraven ligt. Mijn oog blijft haken aan zijn naam. Ik ken Mercier alleen omdat u een gigantisch jubileumboek over hem maakte, al was hij in alles uw tegenpool. Een bekend Belgisch persoon ken ik via uw werk en uw biografie. 'Wat doet dat met u?', vraag ik. U grinnikt. U had niet verwacht dat het ooit zo ver zou komen. U had überhaupt niet voor mogelijk gehouden dat mensen zich voor uw dagelijkse zaken zouden interesseren omdat ze van uw literaire werk houden.

Het graf van Willem Elsschot op het Schoonselhof (foto Alain Giebens).

Maar het amuseert u wel. En ach, dat men nu weet hoeveel u verdiende met uw slimme zaken, het mag gehoord worden, en het is al zo lang geleden.

De tram rijdt steeds verder weg van het centrum en ik realiseer me dat ik hem, niet voor het eerst, in de verkeerde richting heb genomen doordat op de tram beide richtingen worden aangegeven. We nemen de tram terug richting station. Spraakzaam bent u nog steeds niet, maar u geeft beleefde antwoorden. Ik voel uw ogen soms priemen maar u kijkt ook vaak weg. De stad is veranderd. We rijden door de Lange Nieuwstraat. We stappen uit bij de Sint-Katelijnevest, het oude centrum ligt voor ons. Een van uw stamkroegen op steenworpafstand. Een stout op weg naar het Letterenhuis stel ik voor. Nog nooit heb ik het bier gedronken, maar nu kan ik niet anders. Ik drink mijn zenuwen weg, want zo meteen ga ik u rondleiden op uw eigen tentoonstelling. We nemen er nog een. U wordt spraakzamer en haalt herinneringen op aan uw avonden hier, met uw zoon Walter en uw vrienden. Aan een van hen was u na de oorlog heel trouw, zo ontdekte ik laatst. Hij zat in een interneringskamp en u trad op als zijn voogd omdat hij geen familie had. U gaf hem geld, stuurde hem pakketten en deed uw best strafvermindering voor hem te krijgen.

We lopen naar de tentoonstelling 'Dicht bij Elsschot'. U leest dat uw werk momenteel in meer dan twintig talen leverbaar is. Uw dag kan niet meer stuk. U loopt door de zaal, langs de vitrines, door uw eigen leven. Herinneringen komen terug aan fijne vakanties aan zee, uw familie, uw vrienden, uw zaken en uw literaire werk. U ziet uw debuut *Villa des Roses* liggen, gepubliceerd bij een Nederlandse uitgever en besproken in zo'n dertien kranten en tijdschriften onder anderen door Willem Kloos. Dezelfde Willem Kloos die u als jongeman inspireerde en die u navolgde in uw verzen. U schiet vol. De herinneringen worden u te veel, het is warm en het bier stijgt omhoog. 'Laten we gaan,' zeg ik, me geen raad wetend met de situatie. 'U kent toch alles wat hier ligt.'

Eenmaal buiten is het beter. We wandelen een stuk door de stad en alle vragen die ik had willen stellen blijven steken. Een goed gesprek wil het maar niet worden. Ik had me weinig illusies gemaakt, want waarom zou u mij opeens alles wel vertellen wat u al die jaren had verzwegen? Het is u wel duidelijk geworden dat we van Willem Elsschot al heel veel weten en nog te weten willen komen uit bewondering voor uw werk. U wordt gelezen, nog steeds, over de hele wereld. Niet alleen op school, niet alleen door letterkundigen, ook door lezers. Ik ken bijvoorbeeld alleen al op mijn werk bij het Rijksmuseum twee mensen die echte liefhebbers zijn. De een leest uw werk elk jaar weer en de ander vertelde me dat uw werk hem door een heel lastige periode heeft geloofdst. Ik kan trouwens niet door het Rijksmuseum lopen zonder ook daar aan u te denken. Als ik *De melkmeid* van Vermeer zie hangen, denk ik onvermijdelijk aan de foto waarop u naar haar kijkt. Dat wereldberoemde schilderij zit in mijn hoofd vast aan uw bezoek aan het museum.

We nemen tram 24. De krant in mijn hand brengt nog een ander onderwerp naar boven, de politiek. Onlangs werd er gekscherend een partij in uw naam opgericht waarbij u ingedeeld werd bij degenen die voorstander zijn van een onafhankelijker Vlaanderen. In 1918 was u daar niet voor, toen tekende u een petitie tegen splitsing. De tijden zijn veranderd, misschien zou u het nu anders zien. Maar ik weet er te weinig van om u de hele situatie te kunnen uitleggen. Ik doe niet meer dan het volgen van de krantenberichten en me dan afvragen wat u ervan gevonden zou hebben.

We passeren het nieuwe Justitiepaleis, waar men u onlangs eerde met een groots opgezet festival. Jonge muzikanten zongen uw gedichten, jonge schrijvers lieten zich door uw werk inspireren. Er gebeurt van alles in de stad om de herinnering aan u en uw werk levend te houden. Uw archief werd aangekocht zodat het nu volgens uw wens in het Letterenhuis ligt. Antwerpen is de Stad van Elsschot geworden. U lacht, al blijft het een glimlach. 'Ik wilde altijd graag gelezen worden.'

De stad wordt stiller om ons heen, de hitte neemt toe. U wist met een schone witte zakdoek het zweet van uw voorhoofd. De tram houdt stil. Tijd om af te sluiten. Eindhalte Schoonselhof. We zijn bij het kerkhof. Het laatste element uit *Kaas*. Ik zeg: ‘Het is hier ongelooflijk rustig. Af en toe valt een druppel uit een kale boom.’ U

vult aan. ‘Hoed af. Minuut stilte.’ We glimlachen. Praten hoeft niet. We begrijpen het zo ook wel. Ik zet u af op de plek waar u en uw vrouw de laatste vijftig jaar rust vonden en wens u en uw werk alle goeds voor de toekomst.

Wieneke 't Hoen was curator van de tentoonstelling ‘Dicht bij Elsschot’. Zij werkte mee aan de *Volledig Werk*-uitgave van het Huygens Instituut en publiceerde o.m. over het Borms-gedicht, Duitse vertalingen van Elsschots werk, ‘Brief aan Walter’ en over zijn uitgever Van Kampen. Daarbij verzorgde zij een Elsschot-fotobiografie, wandelingen door Elsschots Antwerpen (met Marco Daane) en de correspondentie Villerius-Elsschot (met Vic van de Reijt). Zij is redacteur van het tijdschrift *De Parelduiker* en momenteel werkzaam bij het Rijksmuseum.

De oorspronkelijke versie van deze tekst sprak zij uit ter gelegenheid van de Elsschot-hulde op de begraafplaats Schoonselhof te Antwerpen op 11 juli 2010.

Een hoopje vuil in de feestzaal

Bart Vervaeck

Vraag aan de gemiddelde literatuurliehebber welke de belangrijkste Vlaamse romanciers van de twintigste eeuw zijn, en het zal nooit lang duren voor de naam van Willem Elsschot valt. Zijn aanzien in de Vlaamse literatuur is groot en wordt zelden of nooit ter discussie gesteld. Zijn reputatie getuigt van wat men in de Vlaamse politiek een rustige vastheid zou noemen. Maar vraag aan de gemiddelde literatuurliehebber hoe Elsschot past in de literatuur van zijn tijd en hij zal waarschijnlijk antwoorden met het bekende cliché dat Elsschot een buitenbeentje was. Hij past niet in de naturalistische traditie die Walschap en Zielens in de tijd van Elsschot vernieuwden; hij schrijft geen psychologische romans à la Maurice Roelants en geen modernistische grotesken à la Van Ostaijen. En dus is de literatuur van deze Antwerpse zakenman zo'n beetje een eenmansbedrijf zonder duidelijke contacten, contracten en overeenkomsten met de KMO's van Walschap, Zielens, Roelants en anderen. Dat relatieve isolement zou nog onderstreept worden door het sobere en correcte Nederlands dat Elsschot schreef en dat contrasteerde met de regionale taalvarianten van de net vermelde prozavernieuwers.

Voor een groot deel is dit beeld van Elsschot het werk van de mensen rondom *Forum*, het tijdschrift van Eddy du Perron en Menno ter Braak. Volgens hen was de geslaagde literaire tekst de verwoording van een originele persoonlijkheid. Het ging om de vent achter de vorm. De meeste studies over Elsschot gaan dan ook over die vent, de zakenman die, zonder al te veel kennis van literaire tradities, zijn eigen persoonlijkheid in literatuur omzette. Het hele ou-

vre wordt gelezen vanuit de persoonlijkheid en krijgt daardoor een onmiskenbare eenheid, homogeniteit en misschien zelfs gelijksoortigheid. De typische Elsschot is geboren, en met hem de typische selectie uit zijn oeuvre: de canon van *Lijmen* (1924), *Het Been* (1938), *Kaas* (1933) en *Het Dwaallicht* (1946).

De nieuwe studie van Koen Rymenants wijkt af van alle zopas vermelde gewoonten uit de Elsschot-traditie en stelt ons beeld van Willem Elsschot op vele punten bij.

Ten eerste kiest Rymenants voor een zorgvuldige analyse van vier minder bekende werken van de auteur: *Villa des Roses* (1913), *De Verlossing* (1921), *Tsjip* (1934) en *Pensioen* (1937). Koen Rymenants analyseert die korte romans niet vanuit een dwingend, abstract en academisch sjabloon, maar hij heeft wel steeds weerkerende aandachtspunten, waardoor hij de vier romans perfect met elkaar kan vergelijken. Zo let hij steeds op titel en beginpassage, personages, vertellers, tijdruimte, metaforiek en ironie. Dat zorgt voor grondige romananalyses die op elke bladzijde interessante, nieuwe inzichten aanbrenge(n). Het stereotiepe beeld van de nuchtere en sobere Elsschot-taal wordt verregaand gerelativeerd door een diepgravende analyse van de beeldspraak, die Elsschot niet alleen vaak gebruikt, maar die hij

ook uit allerlei domeinen haalt, bijvoorbeeld uit het militaire, het economische en het dierlijke in *De Verlossing*. De beeldspraak is voor Elsschot geen versiering, maar een wezenlijk onderdeel van zijn stijl en structuur – die dus niet zo nuchter en zakelijk zijn als men meestal aanneemt.

Aan het begin en het eind van zijn tekstanalyse plaatst Koen Rymenants de tekst steeds in de literaire en culturele omgeving van toen. Aan het eind onderzoekt hij meestal de receptie van de roman en aan het begin kijkt hij naar de plaats van de tekst in de context. De receptiestudie relateert heel wat hardnekkige clichés over de niet-begrepen en geïsoleerde auteur Willem Elsschot. Zo ontzenuwt Rymenants de ‘miskenningsmythe’ die aan Elsschots debuut *Villa des Roses* kleeft (p. 46). Hij maakt ook duidelijk dat heel wat contemporaine critici wel degelijk oog hadden voor de banden tussen Elsschot en zijn tijd, terwijl die later, o.m. door *Forum*, naar de achtergrond verdwenen (p. 365).

De contextualisering legt de nadruk op literaire aspecten als genres en stromingen, maar verwijst ook naar extraliteraire kwesties als ethiek en religie. Zo plaatst Rymenants Elsschot via *Villa des Roses* in het Vlaamse realisme van zijn tijd, en wijst hij voor *De Verlossing* op overeenkomsten en verschillen met de dorpsroman en de tendensroman. Hij laat zien dat de korte roman *Tsjip* kritisch reageert op religieuze disputen uit die tijd en dat Elsschot in *Pensioen* toenmalige morele discussies aansnijdt.

Ineens staat Elsschot dus midden in zijn tijd, zowel literair en artistiek als maatschappelijk. De korte lijn die er altijd geweest is tussen het werk en de persoon van de auteur, wordt nu vervangen door een netwerk van draden, waardoor de literaire tekst verbonden wordt met andere teksten – literair of niet – en met maatschappelijke kwesties. Rymenants laat zien dat er in de romans van Elsschot talloze historische referenties aan te wijzen vallen die tot hiertoe onopgemerkt bleven. Dat is de tweede correctie die dit nieuwe boek aanbrengt: Elsschot is helemaal geen buitenbeentje, hij staat niet los van de literaire traditie en al helemaal niet van de sociale context. Hij is geen eenmansbedrijf, geen tak zonder boom. Hij heeft links met de Vlaamse realistische traditie, en zelfs met de regionale literatuur, maar ook met het internationale modernisme. Ten opzichte van dat modernisme beschouwt Rymenants Elsschot als een auteur die ‘in zekere mate een *arrière-garde*’ vertegenwoordigt (p. 364). De links tussen Elsschot en zijn omgeving wijst Koen Rymenants aan in het werk en in de poëtica van Willem Elsschot. Die poëtica bestudeert hij zowel in het literaire werk als daarbuiten. Op die manier geeft deze studie ook nog een mooie inleiding op de kunstopvattingen van Willem Elsschot.

De merkwaardige titel van het boek verwijst trouwens naar die poëtica van Elsschot. In een korte inleiding tot zijn roman *Tsjip* typeert de auteur het land van de letteren als een hooggestemd paradijs dat niet wil weten van de ge-

wone werkelijkheid. Opnieuw laat dit zien dat Elsschot wel degelijk commentaar heeft op zijn tijd en op de literatuur van die tijd. De beeldspraak die Elsschot in zijn commentaar gebruikt, is interessant:

Trouwens, ginder ver is geen plaats voor kerels met een schorre stem, die weten hoe 't in 't leven gaat. Ook dáár voelt zoo een zich ten slotte verlaten. Ook dáár is men eindelijk nog slechts een vieze vlek in een onbezoedeld landschap, een hoopje vuil in de feestzaal. En zal ik niet geruster bij den haard zitten stinken dan in dat paradijs?

De literatuur is een ver land (‘ginder ver’) dat niet veel heeft met de dagelijkse realiteit. De schrijver die oog heeft voor het hier en nu van het gewone leven wordt gezien als een vlek, zijn werk als een ‘een hoopje vuil in de feestzaal’. Ook het boek van Koen Rymenants is een hoopje vuil in de feestzaal, omdat het de literatuur en de literaturopvattingen van Elsschot duidelijk in verband brengt met de context. Maar het is tegelijkertijd een briljante analyse van de vier romans van Elsschot. Een boek dus voor bij de open haard.

Tekst, context en poëtica: die drie pijlers behandelt Rymenants zonder ze ooit tot één zuil te reduceren. En dat is de derde vernieuwing die deze studie voorstelt. Koen Rymenants relateert het homogene beeld van de schrijver en zijn werk. Het cliché van de dromer versus de zakenman wordt verregaand genuanceerd. Rymenants laat zien dat de bekende tweeledige opposities in de boeken van Elsschot veel rijker en dubbelzinniger zijn dan meestal aangenomen wordt. De metaforen die Elsschot gebruikt, zijn er volgens Rymenants op gericht ‘binaire tegenstellingen of eenvoudige keuzes onklaar te maken of te relativiseren’ (p. 356). Ook de compositie van de romans steunt op ‘terugkerende strategieën die de meerduidigheid ervan onderstrepen’ (p. 356). Zo suggereert de titel van *Villa des Roses* een verhevenheid die door het begin van de roman meteen onderuitgehaald wordt; de rest van het verhaal drijft op de spanning tussen de gepretendeerde verfijning en de al te reële tekortkomingen.

Wie de analyses van Koen Rymenants volgt, ziet onverwachts licht vallen over kleine passages die toch steeds in een groter geheel geplaatst worden. De combinatie van een fijnzinnige detailanalyse met een scherp oog voor de grote samenhang, is ongetwijfeld een van de grootste pluspunten van deze nieuwe studie. De vertellers van Elsschot mogen hun lezer vaak op het verkeerde been zetten, Koen Rymenants is – gelukkig voor ons – een heel betrouwbare verteller. Zijn verhaal is bovendien spannend, omdat het nieuwe, onvermoede dimensies van Elsschot en van de vier bestudeerde romans onthult. Wat hij en passant en op een rustige toon over de bestaande Elsschot-studie vertelt, is

minstens even interessant. Hij toont ons dus niet alleen tekst, context en poëtica, maar ook nog eens de secundaire literatuur over de schrijver.

Om kort te gaan: wie goed op de hoogte is van Elsschot, moet dit boek lezen om te zien hoe relatief zijn of haar goede hoogte wel is. En wie nog nooit iets van of over Elsschot heeft doorgenomen, moet dit zeker boek lezen omdat het een perfecte en vernieuwende inleiding is op het werk van en over deze auteur. Laat u niet misleiden door de elsschottiaanse titel van deze studie: er valt hier heel wat meer te rapen dan een hoopje vuil in de feestzaal.

Koen Rymenants, *Een hoopje vuil in de feestzaal. Facetten van het proza van Willem Elsschot*. Antwerpen/Apeldoorn, Garant, 2009. (Academisch Literair, 1.) 396 p. ISBN 9789044124705. € 34,00.

‘Notre pauvre amitié’

De vriendschap tussen Elsschot en René Leclercq

Wieneke 't Hoen

We weten al veel over Alfons De Ridder alias Willem Elsschot, maar nog lang niet alles. In het onlangs aangekochte archief Elsschot/De Ridder, dat in het Letterenhuis Antwerpen wordt bewaard, bevinden zich vele brieven en handschriften die uitnodigen tot nieuw onderzoek. Om daaruit een keuze te maken is moeilijk. Een brief van Hugo Claus van nog voor hij *De Metsiers* schreef? Greshoff die schrijft dat Vlaamse collega's met Elsschot in de maag zullen blijven zitten omdat hij buiten de toon valt, niet katholiek is en weigert het gat der letterkundige machthebbers te lekken? Allemaal mooi.

Interessant en uniek aan dit archief is het zakelijk gedeelte. Het geeft ons een indruk van de publiciteitspraktijk van Alfons De Ridder en zijn vennoten. Ook uit het begin van zijn carrière, een periode waar nog weinig over bekend is, zijn documenten bewaard gebleven, uit Rotterdam, Parijs en Brussel. In zijn Brusselse tijd (1912-1914) is De Ridder betrokken bij het advertentie-tijdschrift *La Revue Générale Illustrée*, later *La Revue Continentale Illustrée*. Deze manier van zakendoen op de rand van eerlijke en oneerlijke handel, heeft hij verwerkt in zijn businessroman *Lijmen* (1924), waarin de *Revue* het *Wereldtijdschrift* heet.

Zijn vriend Jules Valenpint was de uitgever van het tijdschrift, de derde vennoot was René Leclercq. In het archief zijn een paar brieven van Leclercq opgedoken waardoor we eindelijk iets meer te weten komen over deze mysterieuze figuur. Ook door de ongepubliceerde herinneringen van Ary Delen, die in het Letterenhuis bewaard worden, kunnen we ons een beter beeld vormen van René Leclercq.

Bart Vervaeck is hoogleraar Moderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit Gent en redactielid van de door Garant uitgegeven reeks ‘Academisch Literair’. Hij sprak deze tekst uit bij de presentatie van *Een hoopje vuil in de feestzaal* in het AMVC-Letterenhuis op 27 november 2009.

René Leclercq rond 1900, de tijd van *Alvoorder* (detail uit groepsfoto).

‘Pin’

René Leclercq (1880-1949) en Elsschot kenden elkaar van de kunstenaarsvereniging De Kapel in Antwerpen rond de eeuwwisseling. Leclercq, bijgenaamd ‘Pin’, tekende het omslag voor het tijdschrift *Alvoorder* waarin Elsschot in 1900 debuteerde. In 1910 maakte Elsschot een cahier met gedichten, dat hij aan hem opdroeg. Volgens Ary Delen, ook een goede jeugdvriend, waren Leclercq en Elsschot zeer intiem bevriend. Samen zochten ze Elsschot op in Parijs en Rotterdam.

In Brussel woonde Leclercq in bij Leo Kryn en zijn vrouw Katie Dickinson, ook vrienden van vroeger uit Antwerpen, in ruil voor wat tekenwerk voor publicaties van hun uitgeverij. Delen noemde Leclercq een fijngevoelig man met een zeer exclusieve artistieke en literaire smaak die kon liegen ‘met een bijna geniale dichterlijkheid’. Die aanleg tot liegen, als we Delen mogen geloven, zal goed van pas zijn gekomen bij het maken van de nummers van de *Revue*. Diverse bedrijven en instellingen werden gelijmd om het ‘tijdschrift’ in grote aantallen af te nemen.

‘Pinarosa’

Bij hun eerste kennismaking bij Kryn had Leclercq Delen wijsgemaakt dat hij Cubaan was en eigenlijk Pinarosa heette. Leclercq sprak en schreef Frans en bijna geen Vlaams,

Bruxelles, 18 septembre 1913

Monsieur.

Valenpint me fait des propositions pour la Revue. Il me semble qu'il faudrait le discuter à trois puisqu'elles vous intéressent également. Je voudrais d'ailleurs savoir quelle part vous prenez à ces propositions et en tout cas vous voir avant de les accepter. Ne voyez à aucune adresse ni mise de ma part, mais seulement le désir d'en finir promptement. Vous ne pouvez cependant pas refuser de me voir

à ce sujet, ce serait ridicule et contre vos intérêts.

Dites-moi donc si je peux vous rencontrer à Bruxelles, cela m'est indifférent. Mais faites vite.

J'attends donc de vos nouvelles.

Pin

Brief van René Leclercq aan Alfons De Ridder van 18 september 1913, (collectie Letterenhuis, Antwerpen).

'al wilde hij dit in zijn onmetelijke koppigheid niet bekennen'. Delen schreef over hem:

Wel liep Pin steeds zwanger van allerlei literaire en artistieke plannen, welke echter allen fataal op misgeboorten uitliepen. Maar meestal zat hij in de gezellige huiskamer, met zijn pijp tussen de tanden en met zijn voeten op de kachel, van waar Katy hem 's Zaterdags met heel veel moeite en kabaal moest wegsleuren, om hem te dwingen in de door haar klaar gezette wastobbe zijn voeten

Vrienden van onder meer De Kapel, Alvoorder en de kring rond Leo Kryin in Heide-Kalmthout, ca. 1901 (archief van de Koninklijke Vereniging voor Natuur- & Stedenschoon, KVNS). Alfons De Ridder en René Leclercq staand, tweede en vierde van links.. Archief van de Koninklijke Vereniging voor Natuur- & Stedenschoon (KVNS).

te wassen, een operatie welke Pin als een zeer pijnlijke marteling beschouwde en waaraan hij zich steeds, met al de sluwheid welke hem eigen was, trachtte te onttrekken. Toen Krijn zijn boekhandel naar de Nieuwbrug verhuisde, zag het [er] naar uit alsof Leclercq eindelijk een baantje zou ontdekken. Hij werd namelijk door De Ridder opgenomen in een tamelijk los vennootschap, dat zich de medewerking verzekerde van een andere Antwerpenaar, Jules Valenpint, bijgenaamd de Clown. Dit triumviraat zou zich met publiciteitszaken bezighouden en stichtte te dien einde een advertentietijdschrift, *La Revue Générale* (of *Universelle?* of *Continental?*). Welke spitsvondige methodes daarbij te pas kwamen, heeft Willem Elsschot later in zijn roman *Lijmen* op boeiende wijze verteld, ofschoon Pin later altijd beweerde dat Elsschot nog ver onder de waarheid was gebleven.

Leclercq en De Ridder woonden in dezelfde straat, de Emile Bockstaellaan in Laken-Brussel, maar toch op enige afstand van elkaar (Leclercq op nummer 38, De Ridder op 237). Hun vriendschap en partnerschap kwam in 1913 flink onder druk te staan. Leclercq schreef De Ridder, die – zo blijkt uit de brief – tijdelijk in Antwerpen was, dat het niet goed met hem ging. Ze hadden het gehad over een voorstel om op zakelijk gebied een en ander te regelen, voordat Leclercq twee tot vier weken zou worden opgenomen in een sanatorium voor zenuwzieken in Jette-St. Pierre bij Brussel, hetgeen hem trouwens niet zou weerhouden om

Portret van de jonge Alfons De Ridder door Walter Vaes (collectie Letterenhuis, Antwerpen).

artikelen voor de *Revue* te schrijven. Hij wilde dat graag door laten gaan, want anders zou hij niet alleen zonder geld zitten, maar dan zou hij ook iemand anders op de hoogte moeten stellen van de gang van zaken.

Hij stelde voor dat De Ridder tijdelijk zijn zaken zou overnemen (tegen 50 procent van de winst de eerste twee weken, daarna 42 procent). Leclercq was er bovendien nog niet zeker van dat hij daadwerkelijk naar het sanatorium moest; hij overwoog om De Ridders broer Karel, die arts was, hierover te raadplegen. De vriendschap was, zo schrijft hij, op sterven na dood en hij probeerde die nog te redden. In een brief van twee weken later drong Leclercq erop aan alles nu toch echt snel te regelen.

Drie dagen nadien verklaarde hij aan De Ridder dat hij volledig afstand deed van zijn zaken – blijkbaar waren ze tot een goede afspraak gekomen. Kort daarna tekenden de vennoten Valenpint, De Ridder en Leclercq een geheimhoudingsverklaring waarin ze zich verplichtten niets over de gang van zaken van de publicaties naar buiten te brengen. Maar naar wát precies niet bekend mocht worden, kunnen we nog gissen.

Aan de uitgave van het advertentietijdschrift kwam door de Grote Oorlog een einde. De Ridder verhuisde met zijn gezin terug naar Antwerpen, waar hij een baantje als secretaris kon krijgen. In korte tijd voltooide hij zijn boeken *Een Ontgoocheling* en *De Verlossing*, dat hij aan Leclercq opdroeg. In mei 1915 begon hij met het verwerken van zijn Brusselse belevenissen in *Lijmen*.

Met René's oudere broer Léonce begon De Ridder in 1920 het succesvolle publiciteitskantoor La Propagande Commerciale. René was betrokken bij een tweede onderneming, de Société Anonyme d'Éditions Commerciales et Industrielles, uitgever van gelegenhedsuitgaven waar De Ridder en Léonce Leclercq ook aandeelhouder van waren. Voor een van de successen van die firma, het jubileum-/gedenkbok voor kardinaal Mercier, tekende René Leclercq de vignetten, de kapitalen en de illustraties.

Maar ergens is het goed mis gegaan. Uit een doorslag van een vertrouwelijke brief van De Ridder d.d. 15 januari 1937 aan Oscar Leemans van de Economische Dienst van de Haven blijkt dat zijn zoon Walter een aangetekende brief heeft ontvangen van Leclercq. Uit de brief is op te maken dat die probeerde De Ridder zwart te maken.

Die nieuwjaarsbrief is zoo onverwacht en ongehoord dat ik mij van alle commentaar zal onthouden. Ik heb met weerzin geantwoord, maar ik kon niet anders en sluit hierbij een afschrift van mijn antwoord in. Daar niemand beter weet dan U wat ik voor den Agenda gedaan heb, durf ik hopen dat U mijn verdediging, en die van mijn zoon, op U zult willen nemen indien de heer L. mij bij het geacht College mocht belasteren, zoals hij mij onderaan in zijn epistel belooft

Of het nog is goed gekomen tussen de oude vrienden en zakenpartners, is niet waarschijnlijk. Verder onderzoek zal nog meer aan het licht kunnen brengen.

Deze tekst werd eerder gepubliceerd op www.teksteditie.org

Het sluitstuk

Begin deze maand werd zowel in Amsterdam als in Antwerpen met de nodige luister de biografie *Elsschot. Leven en werken van Alfons De Ridder* voorgesteld, geschreven door 'officiële' biograaf Vic van de Reijt. Zowel in de legendarische Amsterdamse kantoren van Singel 262 als op het 'Schoon Verdiep' van het Antwerpse stadhuis was het over de koppen lopen. De pers, even tot elsschottiaanse rust gekomen na vier memorabele 'De Stad van Elsschot'-jaren, omarmde de biografie, zodat we een apart knipseldossier kunnen samenstellen met overwegend positieve commentaren. Deze biografie wordt een bestseller, zoveel is duidelijk. Binnen de maand na verschijnen wordt de vierde druk al opgelegd en ook het *Verzameld werk* van Elsschot drijft mee op de euforie en kent een hernieuwde vlucht. Een mooier sluitstuk is nauwelijks denkbaar. Ondertussen hebben alle leden dit mooi uitgegeven magnus opus ook thuis gekregen, evenals WEG-Cahier 9, *Willem Elsschot. Een zoekende ziel* van Nico ter Linden.

In de volgende Achter de schermen, ook weer een dubbel nummer, brengen we verslag uit van het elfde benefietdiner, dat plaats vond op 22 februari in de vertrouwde KBC Boerentoren te Antwerpen. Alle stoelen waren weken van tevoren uitverkocht. Spannend wordt het op 21 september, wanneer we het eerste Nederlandse benefietdiner organiseren in de mooie Burgerzaal van het Rotterdamse stadhuis. Ahmed Aboutaleb, de burgemeester van Rotterdam, is onze gastheer en zijn Antwerpse collega Patrick Janssens zal als eerste gastspreker zijn eigenzinnige visie verwoorden op de grootste stilist der Nederlandse Letteren, Willem Elsschot. Als tweede gast verwelkomen we Nico ter Linden, emeritus predikant en auteur, die zal inzoomen op de *zoekende ziel* van Willem Elsschot. En naar vaste traditie, zal ook in Nederland Peter Vandermeersch, hoofdredacteur van *NRC Handelsblad*, de gastsprekers op zijn kenschetsende manier inleiden. De ruimte in de Burgerzaal is beperkt. Dat wordt dus drummen. Snelle lezers kunnen zich nu al opgeven op willemelsschotgenootschap@telenet.be. Te gepasten tijde zullen ze meer in detail worden geïnformeerd.

De vakantiemaanden worden voor het bestuur ook maanden van bezinning. Hoe gaan we verder, nu het sluitstuk op tafel ligt? Natuurlijk zal de ontginning van het archief nog publicaties opleveren, maar het rijkelijk verwennen van de leden, zoals met het ledenpakket 2011, is niet op dezelfde manier mogelijk. En toch willen wij onze leden blijven verwennen, zeker nu er enkele tientallen in 2010 opnieuw aan boord zijn geklommen. Eind september, na het nodige overleg en na rijp beraad, willen wij u graag informeren over de verdere ambities van het WEG. Dat onze ambities groot zijn en het bestuur in geen geval wil onderdoen voor de aanpak in het verleden, moet voor u een garantie inhouden op een elsschottiaanse aanpak die zijns gelijke niet kent. Lid blijven dus.

Maar ondertussen wensen wij u alvast veel leesgenot met ons onovertroffen sluitstuk, de biografie *Elsschot. Leven en werken van Alfons De Ridder*.

Cyriel Van Tilborgh

COLOFON

Deze editie van de nieuwsbrief *Achter de schermen*, uitgegeven door het Willem Elsschot Genootschap v.z.w., verscheen in april 2011 in een oplage van 750 exemplaren, bestemd voor de leden van het W.E.G.

Lezersservice

<http://www.weg.be>
info@weg.be

Bank

België:

KBC Bank - Antwerpen 409-8578841-11

Nederland:

ABN AMRO BANK - Breda 53.28.777.13

Secretariaat

Lijsterbeslaan 6 | B-2920 Kalmthout | België
tel. & fax: 03/666.78.70

Redactie

Koen Rymenants

(koen.rymenants@arts.kuleuven.be)

Cyriel Van Tilborgh

(cyriel.van.tilborgh@skynet.be)

Bestuur

Voorzitter: Cyriel Van Tilborgh

Vice-voorzitter: Vic van de Reijt

Bestuursleden:

Jan Maniewski

Yvan De Roover

Janny Nijhof

Koen Rymenants

W.E.G.-fotograaf: Alain Giebens

(alain.giebens@skynet.be)

Administratieve ondersteuning: Iris De Rijcker

Ereleden W.E.G.

Canvas

De Morgen

De Standaard

Ernst & Young

Gazet van Antwerpen

Het Belang van Limburg

Het Parool

Hollands Diep

KBC Bank & Verzekering

Knack-Weekend

Lessius Antwerpen

McKinsey & Company

Mercator Verzekeringen

Psychologie Magazine

Vlaams Fonds voor de Letteren

Vrij Nederland

VVL BBDO

Lay-out & druk

Jan Vanriet, Jan Depover

EPO